

ZRÍNYI TŰZHÁNYÓ-KÉPEI ÉS SCIPIONE HERRICO ETNA-ÓDÁJA

Zrínyi Miklós 1662-ben papírra vetett könyvtárjegyzékének egyik tételéről (*Poetae Itali 1. La Babilonia distrutta. Poema heroico, authore Pietro Paolo Tozzi. Libellus parvus in 12.*)¹ Derényi Mária állapította meg, hogy a szóban forgó kötet szerzője nem Pietro Paolo Tozzi, hanem Scipione Herrico, mert Zrínyi (ha ugyan ő volt, s nem inkább valamelyik tájékozatlan íródeákja!) „tévesen a velencei nyomtató nevét másolta a címlapról a jegyzékbe”. „A *Babilonia distruttát* sikerült most végre előkerítenem!” – kiált fel örömmel Derényi *A Zrínyiász Alderánjáról* érkező dolgozatában,² azt azonban sajnos nem mondja meg, melyik könyvtár példánya feküdt előtte. Pedig a fennmaradt példányok számbavétele és összevetése fontos volna, mert Zrínyi Zágrábba került könyvei között Herrico kötete nincs meg. Derényi a kiadásokról is ellentmondásosan nyilatkozik. *A Babilonia distrutta* „velencei kiadása számomra hozzáférhetetlen volt. Az 1653-as messinai kiadás használtam” – írja bibliográfiai hivatkozásai befejezésül, előbb azonban úgy nyilatkozik, hogy Herrico eposzának „még elég friss volt a sikere, mikor Zrínyi 1636-ban Rómában járt. Hiszen a hőskötemény két évre velencei első kiadása után (ad istanza di Pietro Tozzi, 1634) már újabb kiadást ért meg Rómában”. Ez bizony felületlen állítás, mert ha jobban megnézi Antonio Mongitore XVIII. század eleji életrajzgyűjteményét – amire hivatkozik –, abban megtalálhatta volna, hogy a hősköteményt már 1624-ben kiadták Velencében (az 1623-as messinai első kiadás után). Mongitore *Biblioteca sicilija* 1626-os római kiadást is említ. Én ezt használtam, s azt látom címlapján, hogy 1626-ban már mint a „terza impressionét” nyomtatta ki Rómában Francesco Corbelletti tipográfus.³ Tozzi-féle velencei kiadás egyelőre nekem se került kezembe, de fellapoztam még Herrico *Poesi liriche* c. kötetét (Venezia, 1646)⁴ és a Derényi által használt 1653. évi messinai kiadást is.⁵ A három kézbe vett Herrico-kötet a

¹ *Bibliotheca Zrínyiana. Die Bibliothek de Dichters Nicolaus Zrínyi. Wien. 1893. Verlag von S[igmund] KENDE. 76.*

² DERÉNYI Mária (azonos Drasenovich Máriával, aki 1934-ben feldolgozta Zrínyi könyvbejegyzéseit): *A Zrínyiász Alderánja*. EphK 1940. 235–242. A Scipione Herricóra vonatkozó életrajzi és bibliográfiai adatok forrása: *Bibliotheca sicula sive de scriptoribus siculis... Auctore... Antonio Mongitore... Panormi... MDCCXIV. Tom. II. 210–212. Vö. még Angelico APROSIO: Biblioteca Arosina... Bologna, 1673. 88–89. Bibliotheca Apostolica Vaticana (a továbbiakban: Bibl. Vat.) Ferraioli VI. 846.*

³ *Babilonia distrutta. Poema heroico del Sig. Scipione Herrico con una scielta delle sue belliss. rime, con l'allegoria universale e tavola delle cose più notabili nel poema, con gli argomenti in ottava rima à ciascun canto del Sig. Giuseppe Vistarchi. Terza impressione. In Roma... MDCXXVI... Per Francesco Corbelletti. Bibl. Vat. Ferraioli VI. 425.* Tozzi-féle velencei kiadást sem a Vatikáni Könyvtár, sem a római Biblioteca Nazionale, sem az Angelica, sem pedig a Vallicelliana nem őriz. 1980 telén ezekben a római könyvtárakban volt alkalmam kutatásokat folytatni.

⁴ *Poesie liriche di Scipione Herrico. In Venetia MDCXLI. Appresso Giacomo Hertz. Bibl. Vat. Chigiana VI. 1444. int. 1.*

⁵ *La Babilonia distrutta... con altre poesie. In Messina. Nella Stamp. di Iacopo Mattei. MDCLIII. Bibl. Vat. Dramm. Allaccia 308.*

hőskölteményen kívül többek között különféle idilleket, szonettek, poemettókat (1626, 1646) és egy „dramma musicalét” tartalmaz (1653). Herrico idilljei közül Derényi az Ariadne-idillt emeli ki, és részletes párhuzamokkal mutat rá, miként befolyásolta az *Arianna sírását*. (Az egyéb idilleket és a poemettókat nem említi, pedig pl. az először 1614-ben megjelent *Via lattea* – ha benne volt a Tozzi által publikált velencei kiadásban – legalább címével felkelthette a „szép tejes út”-hasonlatokat kedvelő Zrínyi érdeklődését.)

Herrico először 1611-ben napvilágot látott fiatalkori *Ariannája* csakugyan megtalálható az 1626-os kiadásban, s később is mindig ugyanúgy lenyomatott darab, mint az *Ode al monte Etna*, Zrínyi figyelmét ekképpen ez a két vers ama velencei kiadásban sem kerülhette el, amely egykor megvult könyvei között. Derényi nemcsak a kétségtelen Arianna- és Alderán-analógiák kapcsán emeli ki a Herrico-kötet Zrínyire gyakorolt hatásának fontosságát, hanem azért is, mert Zrínyi alighanem „Herricótól veszi magát azt a gondolatot is, hogy eposzát szintén néhány idilljével együtt” jelentesse meg.⁶ A Tasso-epigon Herrico könyvének vizsgálatát a Zrínyi-kutatás ezzel azonban még korántsem merítette ki. Figyelmet érdemelhetnek pl. Herrico *Allegoria del poema* c. bevezető fejtegetésének a pogány klasszikusok és a keresztény hősköltemények allegorizálására vonatkozó utalásai, s még inkább vizsgálatra méltó Scipione Herrico Etna-ódája.

Az *Ode al monte Etna* ugyanis a nevezetes szicíliai tűzhányó irodalmi ábrázolásainak érdekes emléke. Az *Aetna*, az *Etna*, vagy ahogyan a szaracén *Giabal Huttamat* („Tüzes hegy”) nyomán az egyformán hegyet jelentő *Monte* és *Gibel* összevonásával az olaszok elnevezték: a *Mongibello* az ókortól kezdve foglalkoztatja a költők és tudósok képzeletét. Hadd utaljak csak Vergilius *Aeneis*ének III. énekbeli híres leírására (567–587):

Szél lecsitultán, nap tűntén, elvéte utunkat,
Így keveredtünk, fáradtak, cyclópsi mezőkre.
Roppant réve szelektől jól védett, de bedörgi
Közvetlen közelében, vad robajával az Aetna,
Éjszinű füstfelhőt is eresztve az ég fele olykor,
Mely szurtos-feketén kavarog s izzó parazsaktól
Gőzölög és gomolyával a csillagokat nyalogatja;
Ámde saját bel-részeit is köpi-hányja a hegység,
Szirt-darabok, folyadékony kő özönét, mely a légben
Összetapad hörgő hangon, míg forr, nyög a szurdok.
Azt mondják, hogy a villám-vert és félig elégett
Enceladust sajtolja e súly, őt nyomja a roppant
Aetna, repedt kürtői pedig lövelik fel a lángot,
És valahányszor a fáradt rém fordul, belerendül
S mormog egész Trinacria, és füst csap fel az égre.
S akkor az erdőn kint mindnyájan szörnyű, szorongó
Éjjelt éltünk át: nem tudtuk még, mi e morgás.
Mert csillag sehol egy se tüzelt, se a mennyei bolygók
Lángja a sarkoknál: sűrű ködben uszott a magasság,
Míg a sivar éj felhőkkel fátylazta a holdat.

(*Lakatos István* fordítása)

⁶ Megállapításait KLANICZAY Tibor is elfogadja: Zrínyi Miklós. Bp. 1964. 2. kiad. 68. 115. 356.

⁷ Vö. Carmelio GIARDINA: L'Etna negli scrittori latini. Catania, 1919. 8.

Vergilius már ily részletezően kodifikálta az Etna-mítoszt, éppen ezért nem meglepő, hogy azt az I. századbeli latin *Aetna*-eposzt, amely már kizárólag a tűzhányóval foglalkozik, egészen a legutóbbi időig neki is tulajdonították. Az *Aetna* a XVI. századtól kezdve nemegyszer megjelent, s többek között Pietro Aretino is véleményt nyilvánított róla (*De Aetna ad Angelum Gabrielem liber. Venetiae, 1530*).⁸

Az Etna-téma persze nemcsak filológiai talányként érdekelte az utókort: a latin költészet Vergilius után is gyakran példálózott véle.

A szerelmi tűz és az Etna lángjainak összehasonlítása már Ovidiusnál megvan („Az én tüzem nem kisebb az Aethnáénál,” *Epist. Sapphus 12.*), a XVI. századi újlatin líra pedig közhelyé tette. Feltűnik pl. Georgius Sabinusnál, Angerianusnál, Johannes Secundusnál. Ovidius és a két utóbbi szerző Balassi kedvelt forrása volt, őket követi *Csák Borbála nevére* írott énekében:

*Lám az Aetna-hegyet mondják tengeren túl,
hogy korosként égten ég.*

Kit soha nem olthat meg sem esső sem hó,
sem másféle nedvesség,

Kinek égésében sohasem volt, sem leszen is
ez világon vég.

Az én szívemnek is ki nagy szerelemben
hozzád régen felgyulladt,

Tűzét meg nem oltja sem bú sem nyavalya,
sem egyébféle bánat,

Ha szerelmemért szinte megölsz is engem,
de ugyan el nem hadhat.

Az a kései verse, *Kiben Juliához hasonlítja Celiát*, már ily egyszerűen idézi vissza az ifjúkori hasonlatot:

Egyenlő két rózsa, kinek mind pirosa,
állapatja, színe egy,

Sem egy ágon termett, kit zöld levél fedett,
nem hasonlób két ért meggy,

Mint ez Juliához, kinek szép voltához
*gerjedek mint Aethna-hegy.*⁹

Balassi – bár ismerhetett természetesen olasz utalásokat is – az újlatin költészet közhelyes Etna-hasonlatát alkalmazza. Zrínyi irodalmi Etna-ismerete jóval összetettebb, s ott áll mögötte szinte a teljes olasz költői hagyomány Dantétől Marinóig. Az Etnát már Dante emlegeti, s az *Inferno*-ban külön éneket szentel a Jupiter ellen felkelő „iszonyú gigászok” történetének, jöllehet az Etna alá süjtött Enceladus gigászt – Zrínyi kedvelt mitológiai hőstét – éppen nem hozza szóba. Petrarca Mongibello- és Enceladus-utalásai még gazdagabbak. Ariosto úgyszintén szolgál példával, Tasso meg különösen sok

⁸Vö. *Incerti Auctoris Aetna. Edidit with an introduction and commentary by F. R. D. GOODYEAR. Cambridge, 1965. Cambridge Classical Texts and Commentaries 2.*

⁹Vö. ECKHARDT Sándor: Balassi Bálint irodalmi mintái (1913). = Balassi-tanulmányok. Összeállította KOMLOVSZKI Tibor. Bp. 1972. 178–179. 188. Az idézetek: Balassi Bálint *Összes versei, Szép magyar komédiája és levelezése. Kiad. STOLL Béla és ECKHARDT Sándor. Bp. 1974. 15. 138.* Balassi és Zrínyi után (s talán az Arianna sirását követve) említi az Etnát az *Égő lángban forog szívem . . . kezdetű ének egyik változata: „Sebes Ethna égő lángja mikor megszűnik, / Szívemtől is az sok bánat úgy ha eloszlik, / Az bús tenger zúgó habja ha csendesedik . . .” RMKT XVII. 3. Kiad. STOLL Béla. Bp. 1961. 135.*

vonatkozó helyet kínál. Egyik szonettje (*Donne se ben le chiome . . .*) az Etnát lepő dér és jég, illetve a belsejét fűtő örök láng párhuzamait alkalmazza, *Etna d'amor son io* kezdetű madrigálja pedig a szerelem Etnájaként jeleníti meg a vers hőstét; e concettóból aztán megint csak a lángolás, a sóhaj, a füst, a szív, a jég variálható hasonlat-elemei adódnak.¹⁰ Az új század elején természetesen a „horoggal olvasó”, műveiben mindent bekebelező Marino is értékesíti az Etna-Enceladus exemplumot, a *La sampogna V.* idilljében, a *Proserpinában*. De említhetném még Mario di Leo, Battista Guarini, Francesco Balducci, Guidobaldo Benamati vagy Francesco Bracciolini nevét is; az ő Enceladus-utalásaikból – továbbiakkal együtt – Giovanni Battista Spada hatalmas epiteton-enciklopédiája tájékoztat.¹¹ Marino követői közül külön kiemelésre méltó Girolamo Preti (1582–1626), akinek *Fontana di Paolo V. nella piazza di San Pietro c.* szökőkút-szonettje a sziklából új Mózes módjára forrásokat fakasztó V. Pált az „új szent Enceladus” epitetonnal is felruházta, mert a pápa a szonett szerint úgy emeli fel a mozgatója a márvány és kőtömböket, mint az Etna alatt háborgó rebellis gigász.¹²

Scipione Herrico a XVII. század eleji Etna-kultusz hivatott képviselője. Szicíliai volt: Messinában született 1592-ben, teológiai tanulmányait is ott végezte, majd a „messinai akadémia teológusa és koszorús költője” címmel jutalmazták, s ugyanott halt meg, vakon, 1670-ben. – De amíg látott, sokszor feltekinthetett a legmagasabb európai vulkán, a „gentil Mongibello” 3279 méternyi csúcsára, s átélhette a Jupiter villámaival az Etna gyomrába vetett Enceladus rettenetét is, mert a tűzhányó 1603-ban, 1607-ben, 1610-ben és 1614-ben is kitört, a század első másfél évtizedében szinte mindig működött. Ha széthajtjuk azt az angol és olasz kísérőszöveggel, részletes kitérőtörténeti kronológiával magyarázott, nagy színes térképet, amit az Illusztris és Tudós Londoni Geológiai Társaságnak ajánlva adtak ki 1824-ben, nemcsak a kitérősek dátumairól, de a különféle lávafolyamok nagyságáról és

¹⁰ A felsorolt előfordulásokra összefoglalóan utalok. – Dante: Inferno XIV, 56; Paradiso VIII, 67; a lázadó gigászokról: Inferno XXXI, 44; Purgatorio XII, 33. Petrarca: Le rime XLII; Trionfi, Trionfo d'Amore IV, 155; Trionfo della Pudicizia 26, 144 (vö. még Appendice ai Trionfi III, 48); Africa II, 399, 405; Ecloga VIII, 24. (Francesco Petrarca: Rime. Trionfi e poesie latine. A cura di F. Neri, G. Martellotti, E. Bianchi, N. Sapegno. Milano–Napoli, 1951.) Ariosto: Orlando furioso XII, 1. (Tutte le opere di Ludovico Ariosto. A cura di Cesare Serge. Vol. I. Milano, 1964. A 1308. lapon Claudinaus-utalás is: De raptu Proserpinae I. 154–155.) Tasso: Gerusalemme liberata IV, 8; XVIII, 83; Mongibello; VI, 23, XV, 34; Encelado. (Torquato Tasso: Opere. Vol. III. A cura di Bruno Maier. Gerusalemme liberata. Milano, 1963.) A többi Tasso-hely Bruno Maier id. kiadásában: Opere. Vol. II. Rime, Rinaldo, Il re Torrismondo. Milano, 1964. 205, 222, 710; Encelado. Továbbá: Opere. Vol. I. Aminta, Amor fuggitivo, Intermedi, Rime. Milano, 1963. 326, 492, 508; Etna, Mongibello. Az említett szonett ugyanitt: 453–454, a madrigál az 505. lapon (Madrigali per musica ad istanza di Don Carlo Gesualdo, principe de Verona): „Etna d'amor son io, / il mio amore è la fiamma / che a mezza notte mi consuma e 'infiamma, / e i miei caldi sospiri / son le rote di fumo e i torti giri, / e l'indurato gelo / presso a le fiamme e l'amoroso zelo, / e 'n un istesso core / il ghiaccio serba fede al vivo ardore.”

¹¹ A többi példát Giovanni Battista SPADA könyvéből veszem: Giardino de gli epititi, translati et aggiunti poetici italiani del padre maestro F. Giovanni Battista Spada di Firenzuola Piacentino dell'ordine de' predicatori, di nuovo ristampato et corretto da un virtuoso. In Bologna, per l'Erede di Vittorio Benacci, MDCLXV. 244. Ez a csakugyan monumentális, 832 fólió lapnyi, kéthasábos szedésű kifejezésgyűjtemény igen gazdag anyagot tartalmaz. Tulajdonképpen olasz költői szótár, az egyes szavak, nevek, kifejezések stb. alatt jelzők, metaforák stb. szerint sorakoznak a szöveges írói példák. Ariosto Enceladusa pl. „fulminato”, Guarinié „gigante fiero”, Balduccié „titano superbo”, Marinóé „orgoglioso”; (Scipione Herricóé is az!) Francesco Bracciolini Etnája pedig (a 255. lapon) „Tomba Siciliana.” A Bibl. Vat. egyik katalóguscédulájának adata szerint a Capponi II. 60. jelzetű példány 1648-as kiadás (persze ilyen is volt!), pedig ez az általam használt „di nuovo ristampato et corretto” kötet 1655-ben jelent meg. Marino idézett levele (1620) BÁN Imre antológiájában: A barokk. Bp. 1962. 65.

¹² „Meraviglie di Paolo: i marmi e i monti, / novo Encelado santo, inalza e mouve, / e trae, novo Mosè, de pietre i fonti . . .” Opere scelte di Giovan Battista Marino e dei Marinisti. A cura di Giovanni GETTO. Vol. II. Torino, 1954. 177.

irányairól is tájékozódhatunk.¹³ Az Etna-téma tehát a XVII. század elején valóságosan is „a levegőben” füstölgött, a szicíliai teológus költő pedig predesztinálva érezhette magát, hogy e számára oly személyes tárgyról megszólaljon.¹⁴ Annál is inkább, mert Marino, a századelő olasz költőfejedelme, épp ez idő tájt jelenteti meg *La sampognáját* (először 1620-ban Párizsban, majd 1621-ben Velencében), s az 1623-tól kezdve többször kiadott *Adone* is tele van Mongibello-utalásokkal.¹⁵ Herrico idilljeinek pontos kronológiája híján nem dönthető el, ismerhették-e egymás művét. Mindenesetre tény, hogy Scipione Herrico Etna-ódája – ha nem is mentes a Seicento divatos szerelmi költészetének közhelyeitől – mégsem oly túldíszített „különböző kitérőkkel” és „leírásokkal”, mint az önmagát így jellemző Marino költészete. Marino Mongibello-hivatkozásai ráadásul csak szétszórt, díszítő intarziák (csupán a *Proserpina* kitérője terjedelmesebb), az *Ode al monte Etna* ellenben méltóságteljes, egynemű költemény, valóban ódai hangú vallomás. Szerelmi vallomás persze; a nemes Mongibellohoz és a költő elképzelt vagy valóságos kedveséhez:

- [1] Most a felgyűlt gondolat
művészetemet és szavaimat
feléd fordítja, nagy büszke Hegy,
kinek hatalmas tömegében,
mely meleg, hideg, kopár és virágzó,
a Természet mutatja nekünk csodáit.
- [2] Rajtad, illatok trónján,
a Tavasz tartja székét,
durva kősziklák és gyenge virágok között;
s olymódon edzettek téged,
hogy örökös heveddel s hideggeddel
egyesíteni látszol, ó csoda, nyarat és telet.
- [3] Te annak az élő és halott
gőgös óriásnak
egyszerre vagy börtöne, menedéke és fegyvere,
aki kihívón és arcátlanul,
az ellenséges égre mindig új módon szórja,
ő, a villámsújtott, villámait hasztalan.

¹³ Giuseppe GEMMELLARO: Quadro storico topografico delle eruzioni dell'Etna, cominciando dell'epoca dei Sicani sino oggi 1824, formato dietro lo studio de più accreditati scrittori del vulcano e dopo molte accurate osservazioni che ha per oggetto principale mostrare l'origine il corso e l'epoca d'ogni eruzione. Alla Illustre e Dotta Società Geologica di Londra . . . s. l. 1824. Bibl. Vat. Mai XI. X. I. 6.

¹⁴ Scipione Herrico munkásságát az olasz irodalomtörténetírás főképpen csak a Marino melletti vitákban vállalt szerepe miatt tárgyalja, Etna-ódáját meg sem említik. (Giovanni GETTO id. antológiája is csak három szonettjét közli.) Ez alól az egyetlen érdemibb Errico-tanulmány, Giorgio SANTANGELO kismonográfiája sem kivétel: Scipione Errico. Critico e poeta del Seicento. Palermo, 1970. Pedig Santangelo erősen hangsúlyozza Errico szicíliaiságát („l'Isola mia di Sicilia”; „la nostra patria Messina”; „il famosissimo porto della mia patria, in cui della natura si stupisce l'arte” – sorolja fel hűséges nyilatkozatait a 21. lapon), de az Etnával kapcsolatban csak a Le liti di Pindo c. „tragicomedia in comedia” (Messina, 1634) prózai Etna-leírását idézi egy lábjegyzetben, az 51. lapon. Santangelo a kiadástörténet terén sem igazít el. A Rime 1619-es és a Babilonia distrutta 1623-as első messinai kiadását, illetve az eposz 1624-es velencei második kiadását említi, a 36. és 98. lapon. Santangelo a könyv függelékéül Errico-szövegeket közöl; az Arianna-idill a 234–254. lapon. – Marino jellemzése saját stílusáról: BÀN I.: i. m. 61–62.

¹⁵ Giovan Battista MARINO: L'Adone. A cura di Giovanni POZZI. Vol. I–II. Tutte le opere di Giovan Battista Marino II. L'Adone. Milano, 1976. II, 23, 163; III, 50; IV, 142; VII, 193; VIII, 97;

- [4] Mely híres háborúban
hallott még valaki ilyen trombitát,
mellyel a föld az eget kihívja??
Sőt, ily ellenseges gépezetet,
melyből nagy rendüléssel és dördüléssel,
miként üreges bronzból, felgyúlt ólom repül?
- [5] Ó, mennyire, mennyire egyformának ismerem fel magunkat,
ha rád tekintek! Te füstöt fújsz,
én pedig sóhajtok;
te az égre leheled a füstöt, én pedig
szép mennyországom felé küldöm sóhajaimat.
- [6] Te homályos fátylával
a füstnek, mit kilövellsz,
a Delos-szülötte legfőbb Planéta
fénylő sugarát elsötétíted;
míg én a szerelemben ejtő szép orca napfényét
sóhajaim füstjével sötétítem el olykor.
- [7] Te fémek különböző ereit
örzöd hatalmas kebeledben;
míg én kebelemben félelmet és reményt
rejtegetek, vágyakat és fájdalmakat,
sőt, egyformán fázva és hevülve
bensőnkben tüzet hordozunk, kívül pedig jeget.
- [8] Nagy bömbölésedet hallani
ezernyi síkon és parton át;
s ezernyi tájon hallani
jajszavát az én kínjaimnak.
Csak egyvalaki nem hallja siralmas panaszaimat,
annak állandó harsogására immár süket.
- [9] Te, ha túl nagy lángra gyulladsz
égő nagy folyam tör ki belőled,
s lángal, pusztulással borítod be a mezőket.
Ha belőlem gyakran kitör
a tűz, mely túlrad kebelemben,
ezernyi tervemet megrontom, összekuszálom.
- [10] Te reszketsz, ó, lángoló hegy,
midőn a lefojtott Enceladus
olykor szabadulni igyekszik nagy terhétől.
S én is gyakorta reszketek,
mikor szívem, hogy elérje a drága és derűs arcot,
ki akar lépni e kebelből.

XII; 91; XIV, 134; XIX, 232; Mongibello; XVIII, 31, 142; Encelado. (Vö. a vol. II. 652. lapján jelzett forrásutalással: Claudinaus: Rapt. Pros. III, 182–188.) Zrínyi könyvtárában mind a *Sampogna*, mind az *Adone* megvolt. Biblioteca Zrínyiana. Id. kiad. 19.

- [11] De mit beszélek lázban, mit képzelődöm?
Hová térítem s vonszolom
tévlegő lelkemet, kedvesem lefestvén?
Tán nem tudom és nem látom,
hogyan Ámor erejénél fogva
vágym bálványá is életrekelt Etnához hasonló?
- [12] Te jéggel, kősziklával
s szép virágokkal rakott vagy;
ő is ridegen, keményen, mozdíthatatlanul áll,
márvány és jég van kebelében;
holott fehér és bíborszín tagjai
szépen együtt nevelnek rózsát, liliomot.
- [13] Te, jóllehet hó
nehezíti nagy tömeged,
gyomrodból hatalmas tűzcsóvát bocsájtasz fel e légbe;
s ez a kegyetlen,
bár hóból formáltatott,
lángot és szikrát fúj a lelkekbe.
- [14] Benned kalapálja Vulcanus
a hatalmas nyilakat
három segédjével a Legfőbb nagy Mozgató számára;
míg a választott Gráciák
e bájos Istennő kebelében
készítik a dárdákat Cythera szép fiának.
- [15] Gyakran eljön híredre
bölcsek egész csapata hozzád;
ama nemes orcához pedig forró áhítással,
repülve futnak az emberek,
mivel kimagasló és ritka csodákat
hozott létre rajtad a Természet, benne a szépség.
- [16] Tűzvészéd közepébe,
fényes halált keresve
egy bölcs vetette magát, s hevében
ővéle egyenlő sorsra vágyva
versengve futnak, halandó tetemüket hátrahagyván,
megannyi új Empedoclesként a lelkek.
- [17] Az állhatatos, kemény
jeget soha rólad el nem tünteti
nagy hevével a legfőbb Planéta;
és hatalmas fáklójával
hiába próbálja felolvasztani a jeget Ámor
az ő nemes, az ő fagyos szívében.

- [18] Így lettél arcmása
a szépnek, a kegyetlennek,
ó, lángoló Hegy, s így vagy arcképe
a nyomorultnak, a hűségesnek;
így, két formát foglalván magadba,
kettős képeddel kétarcú Janusnak látszol.
- [19] De nem csupán szép vagy,
híres és bájos Hegy,
mivel olykor képedben is rá hasonlítasz;
hanem mert ama képmástól,
melyért hiába epedek, sohasem vagy távol,
mert tüzedet ő is növeli szép tűzével.
- [20] Te mindeneknél szerencsésebb Hegy,
őáltala van, hogy joggal
emelheted minden hegyek fölé büszke homlokod;
neked köteles hódolattal,
tisztelgő meghajlással adózzon
Alpok, Olimpos, Pireneusok és Appeninek.
- [21] A büszke Idalium ne dicsekedjék
a harmadik égbolt istennőjével,
a Parnassus se énekelje kilenc istennőjét
Delos szép fiával.
Latmos is hallgasson a szépséges Endymionról,
Ida a három mezítelen szűzről és Oenonéről.
- [22] Mert most fényesebbé tesz téged,
ó, nemes Mongibello,
hogy ily nagy szépséget foglalsz magadba.
Híres és szép voltál te
már Proserpina által, de eme hölgy révén
még fényesebb, még híresebb lettél.
- [23] Calpe (Gibraltár) a csalfa hullámok között
a hajósok végső célja volt;
te ezernyi szív vágyának végső célja vagy.
Dicsekedjék csak Atlas,
hogy ő tartja az eget; te egy méltóbb,
fenséges szépségű mennybolt tartója vagy
- [24] Amint egyenlőképp lövellitek
az eleven lángot és tüzet,
amint, ó, jaj, egyformán perzselitek
a mezőket és a szíveket;
ó, jaj, félek, nem merül ki minden hasonlóságotok
a te nagy tüzeddel és ama szeretett szem fényugarával.

[25] Hanem úgy látom, túl sokat bámulod őt,
mert olykor a szép arcot
nézegetvén túl nagy lángözönt lehelsz.
Ó, jaj, szívemet fájdalom sebzi,
ha mégis igaz, hogy e szép arcnak te is,
eszeveszett hegy, szerelmese lettél!

[26] Úgy látom, túl sokszor
tör ki szerelmes panasz-szavad,
a tüzes kapun át fennen dörögven.
Hol lelhetnék hát immár
szerelmest, kinek féltékenysége felérhet az enyémmel,
kinek még a kösziklák is vetélytársai?

(*Király Erzsébet fordítása*¹⁶)

¹⁶ Itt köszönöm meg KIRÁLY Erzsébet szíves segítségét: nemcsak az Etna-óda pontos prózafordítását készítette el, de a Marion-utalások és az Etna-térkép tanulmányozásában is segítségemre volt, tanulmányom szövegét pedig hasznos megjegyzésekkel kísérte. A fordítás alapjául a tiszta nyomású Poésie liriche (Venice, 1646. 29–35) szolgált, figyelembe véve az 1626-os (6–11) és az 1653-as (631–637) kiadás szövegközlését is. A három olasz szöveget ugyancsak Király Erzsébet vetette össze. ODE AL MONTE ETNA. [1] „Hor l'accesso pensiero / E l'arte, e le parole / Mi fà volgere a te gran Monte altero, / Ne la cui vasta mole / E calda, e fredda, e rigida, e fiorita, / I miracoli suoi Natura addita. [2] In te seggio d'odori / Sta Primavera assisa / Entro ruvidi sassi, e molli fiori, / E sei temprato in guisa, / Che col tuo caldo, e col tuo ghiaccio etreno / Mostri uniti, o stupor, la state, e 'l verno. [3] Tu d'un vivo, e defunto / Orgoglioso gigante / Sei prigionero, difesa, ed arme a un punto: / Che protervo, e arrogante / Contra il nemico cielo, in foggie nove / Fulmini, fulminato in darno move. [4] In qual famosa guerra / s'udí tromba simile, / Tromba con che disfida il ciel la terra? / Anzi machina ostile, / Ond'esce con gran fremito, e rimbombo, / Quasi da cavo bronzo, acceso piombo? [5] O quanto, o quanto eguali, / Mentre avien ch'io ti miri, / Conosch'io che sian noi. Tu fumo esali, / Ed io mando sospiri; / Tu al ciel indirizzi il fumo, e verso il mio / Ciel di beltà drizzo i sospiri anch'io. [6] In tenebroso velo / Tu col fumo, che avanti, / Del Pianeta sovrano, che nacque in Delo, / Turbi i raggi lucenti; / Io d'un bel volto il sol, che m'innamora, / Col fumo de' sospir turbo talhora. [7] Di metal varie vene / Tu vasto seno accoglie: / Ed io nel petto mio timore, e spene / Nascondo, e brame, e doglie, / Anzi col pari freddo e pari ardore / Dentro il fuoco tenemo, e 'l ghiaccio fuore. [8] S'ode il tuo gran muggito / Per mille piagge, e lidi: / E per mille contrade il suono è udito / De'miei tormenti, e stridi. / Una non ode i miei penosi lai, / Ma al continuo rimbombo è sorda homai. [9] Tu, se mai troppo avvampi, / Sgorgi gran fiume ardente, / E di fiamme, e ruine ingombri i campi. / E s'io sgorgo sovente / Il foco onde tropp'io nel seno abondo; / Mille disegni miei guasto, e confondo. [10] Tu tremi, o monte acceso, / Quando Encelado oppresso / Vuol sottrarsi talhor dal suo gran peso. / E tremo ancor io spesso, / Quando per gire al volto almo, e sereno, / Vuol uscire il mio cor da questo seno. [11] Ma che vaneggio, e fingo? / Dove convertito e tiro / L'anima errante, ove 'l mio ben depingo? / E non conosco, e miro / Che per forza d'Amore anco è formato / L'idol de le mie voglie Etna animato? [12] Tu sei di ghiacci, e sassi / E di bei fiori pieno: / Ella rigida, e dura immota stassi, / E marmi, e ghiacci ha in seno; / E pur ne'membri candidi, e vermigli / Tien congiunti in bel modo e rose, e gigli. [13] Tu quantunque di nevi / Sia tua mole ingombrata, / Grave incendio dal centro in aria elevi: / E di nevi è formate / Questa crudel, ma da begli occhi sui / Spira fiamma, e faville a l'alma altrui. [14] In te forma Vulcano / Le potenti saette / Con tre ministri al gran Motor sovrano: / E son le gratie elette / A far nel sen di questa vaga Dea / I dardi al bel fanciul di Citerea. [15] A te vien per la fame / Spesso d'huom saggi un stuolo: / E a quel viso gentil con calda brama / Corron le genti a volo, / Però che meravigliose eccelse, e rade / Posero in te Natura, in lei beltade. [16] Entro gl'incendi tuoi, / Per haver chiara morte, / Lanciossi un saggio: ed a gli ardori suoi, / Vaghe d'un equal sorte, / Corron lasciando le corporee salme, / Fatte Empedocli novi, a gara l'alme. [17] Il tuo costante, e saldo / Ghiaccio mai non disface / Il Pianeta sovrano co'l suo gran caldo: / E con la sua gran face / Tenta il ghiaccio disciorre in darno Amore / Dal suo gentil, dal suo gelato core. [18] Così imago sei fatto / De la bella, a crudele, / O Monte acceso, e così sei ritratto / Del misero, e fedele: / Così, di forme due fatto ricetta, / Sembri

Zrínyi kőszikla-képeire már Klaniczay Tibor monográfiája felhívta a figyelmet, s újabban ez a kérdés részletesebb vizsgálódásoknak is középpontjába került. Egyrészt azért, mert Zrínyi forrásainak sorról-sorra összevető, hagyományos módszerű taglalása helyett – amiről Klaniczay érvényesen állapította meg, hogy a lírai verseket tekintve csekély tudományos eredményt hozott¹⁷ – a költői tájékozódás távolosabb megközelítésére van szükség; másrészt mert Zrínyi költészetének motívumrendszerén belül éppen a kőszikla-képek szervesen összefüggő hálózata mutat széles körű világirodalmi beágyazottságot, illetve belső érlelődésre valló tendenciát.

Mi sem lenne könnyebb, mint szoros megfeleléseket előszámlálni az *Ode al monte Etna* és Zrínyi költészete között. A meleg és a hideg, az örökös lángolás és a fagy, a tűz és a jég, a tűzvész és a hó, a láng és a fagyos szív, a forró lobogás és a márvány-keményesség közötti ellentétpárok pl. Zrínyiből is bőséggel dokumentálhatók. Igen ám, de ezt a metafora-rendszert már Petrarca kidolgozta szerelmi költészetében, az efféle képanyag ily módon régóta közkinccs, a XVI–XVII. századi újlatin és olasz költői gyakorlat jóformán csak annyit tett hozzá, hogy elképesztő végletekig variálta. (Zrínyi Petrarca-élménye különben sokkal mélyebb és szerzteágazóbb, mint hittük eddig. Az első *Idilium* legfurcsább képe, a „homlokomon látod szívemet” pl. egyáltalán nem marinista megoldás: a *Canzoniere* CCXXII. szonettjéből való.)

A hegyek, sziklacsúcsok reneszánsz kori kultuszának kezdetét hagyományosan ugyancsak Petrarcahoz, a Monte Ventoso felfedezőjéhez vezet vissza a kutatás. Etekintetben viszont Scipione Herricónak már nemigen van köze Petrarcahoz. A szicíliai költő számára a Mongibello egyfelől a táj, a szülőföld ismert és természetes tartozéka, másrészt pedig kiválóan alkalmas terep, azt is mondhatnánk: dús vadászterület hasonlítások, ellentétpárok, motívumok elejtéséhez. A Mongibello a maga természeti-földrajzi valóságában tulajdonképpen meg sem jelenik, bár szóba kerül meleg, hideg, kopár és virágzó hatalmas tömege, a kilövellt füst, a gyomrában rejtőző ércek sokasága, a kitörő égő folyam stb. Az Illusztris és Tudós Londoni Geológiai Társaság tagjai mégsem mehetek volna sokra Herrico atya Etna-ódájával, hiszen ez a szerelmes költemény az Etnát nem földrajzi, hanem mitológiai meghatározottságában jeleníti meg. A Mongibello kebelében eszerint nemcsak az égre látó lövellő óriási erő lakozik, hanem egy isteni villámokkal odasújtott óriás is: a roppant terhétől szabadulni képtelen Enceladus. Az Etna persze a legkülönb hegy: sötétbe vonja a Delos-szülötte legfőbb Planéta fénylő sugarát; a nap képtelen megolvasztani a ráboruló jégpáncélzatot; benne kalapálja hatalmas nyilait Vulcanus; egyéb olyan hegyek pedig, mint az Alpok, az Olimpos, a Pireneusok, az Appeninek, a

Giano bifronte al doppio aspetto. [19] Ma non sol bello sei / Monte famoso, e vago, / Che al'aspetto talhor somigli lei; / Ma perché da l'imgo, / Ond'io languisco in van non mai sei lunge, / Che foco a te col suo bel foco aggiunge. [20] Felicissimo Monte / Tu per costei ben puoi / Sopra tutti inalzar l'altera fronte: / Faccino a gli honor tuoi / Un ben dovuto, un riverente inchino, / Alpe, Olimpo, Priene, ad Appennino. [21] Idalo alter non vanti / La Dea del terzo cielo, / Né le sue nove Dee Parnaso canti / Col bel signor di Delo. / Taccia Latmio il leggiadro Endimione, / E Ida le tre ignude, e taccia Enone. [22] Ch'or più chiaro divieni, / O gentil Mongibello, / Mentre tanta bellezza in te contiene. / Eri famoso, e bello / Per Proserpina tū, ma per costei / Vi è più famoso, a vi è più chiaro sei. [23] Calpe ne' falsi humori / Fù meta al navigante: / Tu sei meta al desir di mille cori. / Vantisi pure Atlante / Di sostenere il ciel, che d'un più degno / Ciel d'ecelsa beltà tu sei sostegno. [24] Come al pari avventate / Vive fiamme, ed ardori; / Come entrambi egualmente oimé brugiate / E le campagne, e i cori: / A che tutto il tem'io non si consumi / Col tuo gran fuoco, e con gli amati lumi. [25] Ma tu troppo la miri / Par, che troppo talhora, / Rimirando il bel viso, incendio spiri. / Ohimé che il duol m'accora, / S'è pur ver, che ancor tū del bel sembiante, / Monte insensato, divenisiti amante. [26] Par che troppo sovente / Sfoghi amorosi lai, / Mandando alto fragor dal'uscio ardente. / Hor in qual luogo homai, / Che in gelosia m'agguagli amanti stassi, / Se mi sono rivali ancora i sassi? ” – Tanulmányom szövegében szándékosan használom a mitológiai nevek latinos alakjait: nemcsak az olaszra emlékeztetnek jobban, de Zrínyi is mindig latinos névalakot ír.

¹⁷ KLANICZAY T.: i. m. 272., 68. Az 1977-es győri barokk konferencián egyszerre hangzott el két előadás, Amedeo DI FRANCESCOÉ (Kőszikla és forgószél: jelképek a Szigeti veszedelemben) és e sorok írójéé (Zrínyi kőszikláí). Ez utóbbit lásd KOVÁCS Sándor Iván: Zrínyi-tanulmányok. Bp. 1979. 31–54.

Gibraltár, az Atlasz alig mérhető hozzá, akármelyik a rövidebbet húzza az összevetéssel. Mind hódolattal tartoznak neki, hiszen pl. a Gibraltár *csak* a hajósok végső célja volt, a Mongibello ellenben ezernyi szív vágyakozásáé. A szív említésével az *Ode al monte Etna* legfontosabb jelentésrétegéhez érkezünk. A némi geográfiai-topográfiai hitelesítés és a mitológiai apparátus felvonultatása csak arra kellett, hogy alkalmas viszonyítási pontokként szolgáljon a szerelmi szimbolika kifejtéséhez. A hatalmas vulkán úgy bocsátja füstjét az égbe, ahogy a költő küldi sóhajait szép mennyországba, azaz szerelmese felé; miként a Mongibello homályló füstfátyla elsetéti az eget, akképpen fátyolozza sóhajai füstjével a költő is az őt szerelembe ejtő napfényes orcát; a hegy ércek ereit őrzi belsejében, a költő a félelmet és a reményt rejtegeti; a kitörő tűzhányó bőmbőlése a szerelmes kínok jajszávához mérhető (bár akinek ez szól, az persze a síralmas panaszok harsogására is süket); a kráterből kicsapó láng mindent felperzsel; a költőből kitörő tűz ezernyi tervet rongoskuszál össze; a szerelmes kebléből kilépni akaró szív úgy reszket, mint a vergődő Enceladus; egyszóval vágyai bálványá – Ámor erejénél fogva – az életre kelet Etnához hasonló; mert az is hegyként márvány-rideg, kökemény, jégpáncél-mozdulatlanságú; a tűzhányót borító hó is az ő szeméből kicsapó lángot és szikrát formázza; őt is forró áhítózással csodálják mindenek, mint az Etnát. Most már csak az van hátra, hogy a mind hevültebb analógiákat azzal zárja a költő: a Mongibello lángjait a rajongott hölgy tüze is növeli; épp ezért emelheti minden hegyek fölé büszke homlokát a vulkán; ő fényesebbé s híresebbé tette, mint Proserpina. A szerelmes szépségével is gazdagított Mongibellóra lehet-e ezek után mondani valamit még? ! Az olasz barokk költő erre a lehetetlenre is képes. A felgerjesztett vallomásözön lávafolyamát azzal a meglepő, bár logikailag teljesen megindokolt fordulattal csapolja le, hogy a Mongibello azért lehel minden korábbiánál perzselőbb, szívsebzőbb lángot, mert *beleszeretett* kedvesébe; szerelmes panaszokat dörögte: a költő vetélytársává lett!

Az *Ode al monte Etna* és irodalmi forrásvidéke ismeretében végre igazán nem tekinthetjük meglepőnek Zrínyi pályakezdő versét, a rózsza és a méh idilljéről szerzett *A vadász és ekhót*. Egy nyolcvanéves, poros dolgozat szerzője rosszalóan róttta meg Zrínyit, hogy „vét az allegoricus forma ellen egy helyen, midőn a . . . rózsától hűtlenül elpártoló méhecskének alakjáról szól, s *annak* lábait így írja le:

Sokszor két szép lábát,
Melynél nap nem láthat
Szöbbit valamire jár:
Hercules oszlopa,
Az hol non plus ultra,
Higgyed, lenni gondoltam.

E sorokból is kitűnik, hogy Zrínyi mily kevés gondot fordított e nemű költeményeire”.¹⁸

Ellenkezőleg! E sorokból az tűnik ki, hogy Zrínyi nyilvánvalóan nem a méhecske *két* szép lábára gondolt, hanem az idillben megnevezett Júliáéra, hiszen egy méhecskének éppen négyel van több lába, mint kettő. (Kanyaró Ferenc, a múlt század éles elméjű Zrínyi-kutatója – akinek olykor konok tévedései is termékenyítőek – kegyes olvasati csalással akarta itt menteni Zrínyit –, s úgy olvasta az első sort, hogy a költő „egész elragadtatással szól a méhecske *hét* szép lábáról”.¹⁹ Ez bizony csak valamely csoda-méhecske esetében lehetne helytálló szövegjavítás!) Az antropomorfizáló Gibraltár-metaphora két vaskos kőlába csakugyan kilóg a gyöngéd idillből, de feltétlenül megengedhető „fantasia poetica” – különösen Szicília, az Etna s általában a hegyek, hegyes vidékek antropomorfizáló irodalmi ábrázolá-

¹⁸ SZÜCS István: Vergilius hatása idylliköltészetünkre. Nyitra, 1900. 16.

¹⁹ KANYARÓ Ferenc: Zrínyi szerelme. Figyelő, 1885. 90.

sainak ismeretében. Jupiter villáma odasújtott az Etna alá egy másik lázadó gigászt is: Tifeust (Typhoeust vagy ahogy az olasz költők emlegetik: Tifeót), aki pedig Ovidius *Metamorphosés*ében nyerte el hatásos irodalmi ábrázolását (V. 345–357):

Egy téres sziget áll rárakva gigászi tagokra,
Trinacris, s tömeges terhével nyomja Typhoeust,
őt, ki az égbe székelyeket kívánta lakásul.
Küzd ez folytonosan, fel-feltámadna a földből,
csak hogy az auson bérc, a Pelorus alatt van jobbjá,
balja Pachynus alatt; Lilybaeum nyomja a lábát,
és a fejére az Aetna borul, s az alól homokot hány,
fekve hanyatt, s tűzlángot okád fene-torkú Typhoeus.
Gyakran gyűrkőzik, hogy a föld terhét tovalökje,
s városokat s a hegyek tömegét legurítsa magáról;
s reszket a föld, s retteg fejedelme a néma seregnek:
míg a talaj beszakad, rés nyílik, tárul a mélye,
s reszketeg árnyait ott megijeszti a mélybeható nap.

(Devecseri Gábor fordítása)

Az olasz „csizma” és a szicíliai háromszög csúcspontjai alatt eszerint Tifeus gigász szétvetett végtagjai helyezkednek el, fejére pedig az Etna-csúcs borul. A „gigászi tagokra” rárakott „téres sziget” emberesített alakja azonban korántsem egyedülálló „fantasia poetica” az ókori és az olasz irodalomban. Mario Adonéjének azt a helyét (V. 86), ahol egy hatalmas emberarcú, erdő-szakálás, könnyező sziklát antropomorfizál, az olasz kutatás a Senecával kortárs Columella *De re rustica* c. művére vezeti vissza.²⁰ Zrínyi alapos Ovidius- és Marino-ismeretét kétségbe nem vonhatja senki, s az sem lehetetlen, hogy a Gibraltár-kép pontos mása is megvan valamely elődjénél. Spada epiteton-enciklopédiája Giovanni Battista Fusconi *Gemme liriche* c. munkájából közöl egy olyan szonett-idézetet, amelyben a lábak élő és hamisítatlan alabástrom-oszlopok.²¹

Az *Ode al monte Etna* és Zrínyi költészetének szorosabb összefüggéseire térve a mitológiai apparátus vizsgálatával éppúgy nem megyünk sokra, mint pl. a tűz- és jég-metáforákkal. A magyar költő sem volt járatlanabb a mitológiában olasz kortársánál. Különben már Szenci Molnár Albert XVII. század eleji szótárai pontos földrajzi és mitológiai magyarázatokkal szolgálnak. Az Etna nála „Egy mindenkor égő hegye Sziciliának,” az Atlas „Hegy Mauritániában. Az poétáknál pedig egy nagy óriás, ki az egyet vállán tartja,” Enceladus pedig „Az legnagyobb órjás, melyet Jupiter mennyütő kővel ütött agyon és az Etna hegyet fölyül reá vetette.”²² (A *tűzhányóra* Molnárunknak nincs még pontosabb szava, mint *égő hegy*, s Zrínyi első *Idillium*ában is csak összetétel jelzői tagjaként szerepel: Pluto „igen hajtja *tűzhányó* lovakat”.)

²⁰ „Tra discoscose e solitarie piagge / volge gran rupe al sol de spalle alpine; / ombran la fronte sua piante selvagge / quasi del'aspra testa ispido crine; / per l'occhio d'un canal, distilla e tragge / lagrime innargentate e cristalline, / apre un altro le fauci a piè del fronte / quasi gran gola e fa la bocca al monte.” Vö. Giovanni POZZI id. Marino-kritikai kiadása megfelelő jegyzetével: vol. II. 316. Ez a Marino-strófa szinte teljesen egybevág azzal az Arcimboldót követő antropomorfizáló hegy-ábrázolással, amit Zrínyi Athanasius Kircher *Ars magná*jából ismert. Vö. KOVÁCS S. I. i. m. 36–39. Az antropomorfizálás egyéb szép példái: Vergilius: *Aeneis* IV, 246–251; Tasso: *Gerusalemme liberata* XIV, 15, XV, 42.

²¹ Giovanni Battista SPADA: i. m. 31. Fusconi főleg zenedramákat írt, s őt tartják a marinista költőgaléria, a *Le glorie de gli uomini illustri dell'Accademia de' signori Incogniti di Venetia* (Velence, 1647) összeállítójának is. (Bibl. Vat. Capponi IV. 629.)

²² SZENCI MOLNÁR Albert: *Lexicon latino-graeco-hungaricum . . . item dictiones ungaricae . . . Hannoveriae* 1611. Bibl. Vat. Platina V. 1664. (Ez a nevezetes, saját kezűleg dedikált példány.)

Ha viszont azt a kő – kőszikla – tűzhányó metafora-hálózatot követjük végig, ami átszövi a Zrínyi-idilleket, érdemi kapcsolódásokra mutathatunk rá; újból hangsúlyozandó: nem aprólékos szövegparhuzamok egyezéseit tekintve eredménynek. A két „fantasia poetica”: *A vadász és ekhó*, illetve a *Tityrus és Viola* más jellegű darabok, semmint fontosabb analógiákkal szolgálhatnának annál, amit említettem. A két *Idilium* s a többi vers némelyike viszont érdekes összefüggéseket kínál.

A kiemelésre méltó példák között bizonyos csoportosítás végezhető.

Vannak csak pusztá említések, hasonlatok:

Az szép violának nagy kegyetlenségét,
*Magos kőszikláknak*²³ engedetlenségét²⁴
(*Idilium. A vadász. 6.*)

Mit örülök rajta, ha *hegyről* lement hó
(*Uo. 10.*)

Hogysen hab *kűsziklát*, vagy szél nagy fát parton
(*Uo. 11.*)

Hangya-nyom *kűsziklán* esmerszik üdövel²⁵
(*Uo. 17.*)

Az mint nagy *kűsziklát* tengerhab nem ronthat
(*Uo. 18.*)

Bár ne higgy énnékem, kérdezd *kűsziklákat*
(*Uo. 42.*)

Sisiphus kőével nagy *hegyet* hajgálok
(*Uo. 53.*)

Ah, ne légy mintegy *kű* s *márvánnál* keményebb
(*Idilium. Violához. 1.*)

Nem csuda, mert *kű* vagy, mert *alabastrumnál*,
Keményebb téli jégnél és *porfirusnál*²⁶
(*Uo. 9.*)

De nem is *márvány* vagy, mert ha *márvány* volnál
(*Uo. 20.*)

Mert ha ő panaszol, szól az *kűszikláknak*
(*Arianna sírása. 18.*)

²³ Vajon véletlen-e az egybeesés a XVIII. században már lejegyzett népdal eme sorával, illetve sorkezdetével: „*Magos kősziklának* oldalából nyílik szerelem orvossága?” RMKT XVII. 3. Id. kiad. 604–605.

²⁴ Az idézetek mindig NÉGYESY László szövegközlése szerint: Gróf Zrínyi Miklós Művei. I. köt. Költői művek. Bp. 1914.

²⁵ Lásd a Peroratióban is. Balassinál, másoknál s a népköltészetben ugyancsak megvan.

²⁶ A porfirus = porfirít. Apácai Csere János szerint „bársony módra versellő márvány”. Magyar encyclopaedia (1653). Kiad. BÀN Imre. Bp. 1959. 275. Apácai a mágnest is a köveknél tárgyalja, Zrínyinek a keménységre alkalmazott mágnés-hasonlatai azonban mindig a vassal párosulnak.

Zrínyi Gibraltáron (Herkules oszlopain) kívül említi még persze a mitológiai Parnassust, továbbá Scyllát és Charibdist (ezek a valóságban szintén szicíliai-kalábriai hegyfokok!), de csak futólag. Annál részletesebb, amikor igazán valóságos hegyeket (s folyókat és tengert) vesz tollára:

Tule s Islandia, Tanais el nem röjt,
Ha megnyílik *Atlas*, s maga gyomrában röjt
(Idilium. A vadász. 4.)

Az *Hekla*²⁷ tüzei nékem kegyelmessek,
Nékem *Késmárk kövei* engedelmessek,
Az *Dráva* vizei nékem nem sebessek:
Csak az te szép szemeid nem kegyelmessek.
(Uo. 12.)

O, hányszor kívánom: *Mongibél*²⁸ esnék rám,
Életemmel együtt mulnék el bús óráim!
(Uo. 14.)

O, te kegyetlen érc! egyedül kegyetlen,
Földön, *nagy kősziklákon*, mély tengerekben,
Irgalmatlan poklokban, magas egekben
Van szerelem, de nincs csak az te szüvedben.

Mert bizony eddig ennyi könyörgésemre,
Nagy Késmárk is, ily alázatos versemre
Megindult volna sok hullatott könyvemre,
Duna vissza folya az *magas hegyekre*.
(Uo. 38–39.)

Ha téged megcsallak, szerelmes violám,
Mindjárt *nagy Vesúvius szakadjon én rám*
(Uo. 44.)

Né fuss, kérlek, előttem! jusson eszedben,
Peneus leánya öltözött törzsökben,
Laurussá változott, úgy akarta isten,
Mert kegyetlenségért isten is kegyetlen.
.....

²⁷ Azt hiszem, a Zrínyinél szereplő *Helka* helyett nyugodtan *Heklát* írhatnánk Vö. Apácai (I. m. 165): „Islandiában . . . *Hecla*.” *Helka* = *Hekla*, ezt a 390. lapon Négyesy is jelzi, mégsem javít. Lásd még a Zrínyi-könyvtárban egykor meglevő Blaeu-atlasz Izland-térképét, ahol a legnagyobb égő hegy felirata: „*Hekli* pial vel *Hekla* mons perpetuo ardens.” *Theatrum orbis terrarum . . . Pars I.* Amsterdam, 1643. Bibl. Vat. Mai XI. S. I. 1–3.

²⁸ Az 1651. évi bécsi Syrena-kötetben és Négyesy kiadásában *Mongyibél*. Négyesy utal ugyan a 390. lapon a kézirat *Mongybel* és *Mongibel* alakjára, két lappal előbb pedig azt jegyzi meg: „Az *y-t*, amikor *i-t* fejez ki, megfelelően átírom;” sőt, azt is említi, hogy az Etna olasz neve, a *Mongibello* (= Mondzibello) „3 szótagnak olvasandó és a g: *dzs*-nek. (Nem: *Mongyibél!*)” Feltétlenül célszerűbb tehát a kézirat *Mongibel*, *Mongibél* visszaállítása: ez három szótag, és még az sem olvassa *Mongyibél*-nek, aki nem ismeri az olasz kiejtést.

Ha Isten akarná, változnál csudára:
Nem hiszem, változnál gyöngé laurus-ágra,
De *Késmárk tetején* nőtt kemény tölgyfára,
Ottan hadakoznál szeleknek urára.

Az is meglágyulna én könyörgésemre,
Ugy hiszem, megszólalna ennyi versemre
(Idilium. Violához. 7, 10–11.)

Adria tengernek tönnforgó hajjai
Vajjon oly nagyok-é, mint szemem árszói?
Vajjon oly nagyok-é *Mongibél lángjai*,
Mint égő szüvemnek lángos hatalmai?
(Arianna sírása. 1.)

De talán azt tudod, *istenek* megholtak,
Mellyek *Enceladust* küvel burították,
Prometeust kányákkal elszaggattatták,
Az kik Salamon királyt föld alá rontották?

Vagy kik *Atlást* fordíták nagy *küsziklára*
(Uo. 35–36.)

De te büneimért ha verni akartál,
Miért kegyetlenségben így elfajzottál,
Jupiter, s inkább énrám nem haragudtál,
S *haragos menyküveddel* el nem rontottál?

Vaj ha ily szépséget szenvedni nem tudtál,
Miért engemet is be nem burítottál,
Miként *Enceladust* az nehéz *Aetnával*?
(Orpheus keserve. 4–5.)

Csak te gyógyíthatnál, o, Fátum kegyetlen!
Hogyha szörnyű kinnal megölnél hirtelen,
Vagy *Késmárkot* nyakamban vetnéd véletlen,
Szakadnának egek ha rám kéménletlen.
(Uo. 16.)

Ha *Atlas* leromlik, ha az nagy ég leés
(Szigeti veszedelem. V. 3.)

Ennél vadabbat az föld sem teremthetne,
Bár ha újabb boszuval *órást* szülne,
Az ki az nagy egekre hegyekkel lünne,
De mégis vadabb *Demirhán*nál nem lenne.
(Uo. VI. 5.)

Megütéd *Enceladust* szörnyű küveddel,
Ixiont szaggatád sasok körmével,
Kis kinok, ha mérem azokat enyimmel,
Nem fájdalom, ha csak test szenved türéssel.
(Uo. 99.)

Az egyszerű köszikla- említések és hasonlatok gyakori előfordulása csupán azt jelzi, Zrínyi is mily kedvvel alkalmazza az erőt, a keménység, a „kegyetlenség” expresszív megjelenítéseihez a mitológia, a költészet eme ősi fordulatait. Nincs ebben különösebb eredetiség, legfeljebb azt emelhetjük ki: ez az ő regisztere, eposzában csak felerősödő (bár egyneműbbé alakuló) természetes hangja.

A barokkra oly jellemző végtelen ellentétezés köszikla- s tűzhányó-motívumainak sűrűsödése a Seicento olasz költészetének feltétlen ismeretére vall. Az Etna Zrínyi lírai verseiben nemcsak Aetna, hanem Mongibello is, éppúgy mint Herrico ódjában és Marino idilljében. Herrico Etna-ódájából Zrínyi nem elszórt utalásokat, apró megfeleléseket vesz át: az *Ode al monte Etna* a maga egészében hat rá; a fenséges tűzhányóval példálózó emelkedett vallomás éppen zárt teljességével gazdagítja és ösztönzi. Ha Zrínyi ellentétpárjai nem is oly kifinomultan raffináltak, túlcsigázottak, mégis az Etna-óda variációit idézik. Így pl. ott, ahol arra utal, hogy még a „nagy kösziklákön” is „Van szerelem;” ahol a Viola „szép szemei”-nél „kegyelmes”-ebb „Hekla tüzei”-t s az égő szív „lángos hatalmai”-val összemért „Mongibél lángjai”-t emlegeti vagy azokban a strófákban, amelyek az istenek ellen felkelt gigász; Enceladus példájára emlékeztetnek. Az Enceladus-exemplum az eposzban mindössze kétszer szerepel: az egekre nagy hegyekkel lövő Demirhámot kimondatlanul is hozzá hasonlítja a VI. ének 5. szakaszában, s Cumilla fájdalmait is a szörnyű isteni kővel megütött Enceladus vergődésével veti össze. Az eposz legszebb lírai részlete törvényszerűen ismétli meg a lírai verseknek ezt az Etna-ódából levezethető példázatát.

A többi mitológiai utalást Zrínyi nemigen hasznosíthatta. Proserpina és Pluto esetére ugyan utal (ez is szicíliai színterű mitológiai hiedelem: a szerelmes Pluto Enna mezejéről rabolta el a virágszedő Proserpinát), Empedoclest meg sem említi. Hadrianus császár orvos-filozófusa a hagyomány szerint az Etnába ugrott; a ma is látható úgynevezett Torre del Filosofo romjai állítólag az ő csillagvizsgálójából megmaradt emlékek. Zrínyi szelekciója tudatos. A Proserpina – Pluto istenpár esete felhasználható szerelmi példa, az öngyilkos doktorral ellenben nem kezdhet semmit. Az ő kedves hőse a vitéz gigász: Enceladus.

Nem győzőm hangsúlyozni: nem a még sorolható egyezések fontosak; a hangvétele, a hegyóriáshoz forduló merészség közös ódai lendülete egyívású. Az a Berzsenyiig utol nem ért verskezdet, amivel az *Arianna strása* indul, valóban vulkáni erejű költőre vall; látszólag itt tanult Zrínyi legtöbbet Scipione Herricotól:

Adria tengernek fönnforgó hajjai
Vajjon oly nagyok-é, mint szemem árjai?
Vajjon oly nagyok-é Mongibél lángjai,
Mint égő szívemnek lángos hatalmai?

Ámde – legalábbis e különleges tökélyű strófa erejéig – el is homályosította olasz ösztönzőjét mindjárt. Herrico páter finomkodóbban, fátyolozottabb hangon énekel, hiába dobálózik *saját szicíliai* vulkánjának roppant köveivel. A Mongibello tengerre néz; mi sem kínálkozóbb, mint egy tenger-hegy ellentétpár, a szív lángjai s a könnyek felhasználásával. Zrínyi a pontos technikai kivitelezés közben méltó és magyar ellentétet rendel a vulkán mellé: „*Adria* tengernek fönnforgó hajjai!” – Ha Scipione Herrico az Etna költője, ha Marino a Tírrén-tenger szirénája, akkor ő – már itt – az Adriáé.

Ez a magyar színterre való áthangolás Zrínyi következetes törekvése. Az Adria mellett ezért jelennek meg a hazai folyóvizek, a Dráva és a Duna, s ezért keres és talál a költő „magyar Mongibellót” is: ez lesz a Táttra, a *Késmárk!* Hogy mennyire valóban tudatos leleményként, jól szemlélteti a második *Idillium* 7–8. és 10. strófája. E versszakokban – mint a zágrábi kézirat eme helyéhez fűzött glossza is utal rá – Zrínyi a tölgyfává változott Daphne mitológiai esetére utal: „Peneus király leánya, Daphne, Apollo szerelme előtt szaladván Laurussá változott.”²⁹ Forrása nyilvánvalóan Ovidius, a *Metamorpho-*

²⁹ NÉGYESY id. Zrínyi-kiadása, 393.

ses költője,³⁰ továbbá Marino, akinek *Sampognájából* (bár Marino *Dafnét* is megénekelte) itt a *La Ninfa avarát* tartja szem előtt:

S'havesse in pianta a trasformarti il Cielo,
Non di tenero lauro,
Ma d'aspra quercia alpina.³¹

Ez szó szerint azt jelenti: „Ha az Ég növénné akarna változtatni, nem zsenge babérfává tenne, hanem *durva alpesi tölgyé*.” Zrínyi itt hajszálpontosan, de nagyon fontos végső változtatással fordít:

Ha Isten akarná, változnál csudára:
Nem hiszem, változnál gyöngé laurus-ágra,
De *Késmárk tetején nőtt kemény tölgyfára*,
Ottan hadakoznál szeleknek urára.

Marino *durva alpesi tölgye* így lesz a Táttra, a Késmárk tetején nőtt olyan kemény tölgyfává, amely a szelek urával is képes hadakozni. A „Hekla tüzei” is „Késmárk kövei”-vel kerülnek egy sorba; „Nagy Késmárk is” oly „alázatos” és „megindult” a sok könyörgésre (mint a Mongibello). De nyugodtan kiszabadíthatjuk a szicíliai vulkánt az óvatos zárójelekből, mert az *Orpheus keserve* nem hagy kétséget afelől, hogy itt pontos és tudatos analógiáról van szó: „Csak te gyógyíthatnál, o Fátum kegyetlen! / Hogyha . . . *Késmárkot nyakamban vetnéd* véletlen.” Ugyanazt jelenti ez, mint az első *Idillium*-ban az „O, hánszor kívánom: *Mongibél esnék rám*” vágy ugyanott a „Mindjárt *nagy Vesuvius szakadjon én rám!*”

A szerelmesre rászakadó Etna, Vezuv, Késmárk víziója tulajdonképpen az Enceladus-példázat, amit Zrínyi a második *Idillium*-ban és az *Orpheus keservében* világosan körül is ír:

De talán azt tudod, *istenek* megholtak,
Mellyek *Enceladust küvel buritották*

*

Miért engemet is *be nem buritottál*
Miként Enceladust az nehéz Etnával?

A lírai költő Enceladusszal való azonosulása persze csak szerelmi szerep, mitológiával hitelesített jelmez; itt még alig kell komolyabban vennünk, mint Scipione Herrico hasonlatos utalását.

De éppen a Késmárk-emlétek eposzbeli végigkövetésével bizonyítottuk már, hogy a közhelyes – irodalmias – topografikus változatokból Zrínyi zseniálisan eredeti sűrítményt is képes létrehozni, mégpedig belső alakulás, kronológiailag is folytonos érlelődés eredményeképpen.³² Ha figyelmesen

³⁰ A Bibliotheca Zrínyiana szerint (21, 73) Zrínyinek több mint féltucat Ovidius-kötete volt. Az olasz *Metamorphoses* ma is megvan Zágrábban. Én a Bibl. Vat. Stamp. Ross. 4000 jelzetű példányát forgattam: *Le Metamorfosi di Ovidio, ridotta da Giovanni Andrea dell'Anguillara, in ottava rima, impressione sesta, al Christianissimo Re di Francia Henrico Secondo. Di novo dal proprio autore revedute et corrette, con annotationi di M. Gioseppe Horolloggi, con postille et con gli argomenti nel principio di ciascun libro di M. Francesco Turchi. In Venetia, appresso Fabio et Agostino Zoppi. A rendkívül bő lére eresztett átdolgozás verses fejezeteit prózai annotációk egészítik ki, ekképpen a kötet teljes mitológiai példatárnak tekinthető.*

³¹ A Marino–Zrínyi párhuzamok részletes, de csak mechanikus összeállítása VÁRADY Imre könyvében: *La letteratura italiana e la sua influenza in Ungheria. Vol. I. Roma, 1934. 204–217. Az idézett példa – minden következtetés nélkül – a 213. lapon.*

³² Vö. KOVÁCS S. I.: i. m. 46–51.

megvizsgáljuk a teljes költői életművet, a Mongibello – Enceladus motívum meglepően hasonló kiteljesítésére találunk rá.

Zrínyi az idillekből idézett „Enceladust küvel *burították*,” illetve „be nem *burítottál* / Miként Eneceidust” fordulatok *burit* igéjét eposzában is használja:

Mint fővénynek mondják mert számát pogánnak;
Azért csak *küvel* is itt *beburithatnak*.

(V. 73.)

Beburétva vagyon sokaktul, mert az föld,
Mintha *hegy* mozdulna az sik mező fölött

(VII. 15.)

A *burit* mindkétszer ugyancsak a *kőhöz*, a *hegy*hez kapcsolódik, de a mondanivalónak megfelelően általános jelentésű, és nem a vulkán-képzet hívja elő. Közelítsünk hát másfelől a dolgokhoz: nem maradt-e mégis valahol valami pernye vagy hamu „Mongibél lángjai”-ból? Amikor Zrínyi 1651-ben a bécsi tipográfus műhelyébe adta az *Adriai tengernek Syrenaia* kötet nyomdakész kéziratát, simításkat, kiegészítéseket végzett eposzában. Többek között egy olyan strófával is megtoldotta, ami hiányzik a zágrábi kéziratból, és csak az 1651-es kiadásban van meg. Amikor Alecto fúria a bűnös magyarokra „*Gyújtja*” a szultán „kemény szívét s hagyja *lángos tűzben*”, felugrik, s

Kiált az Szulimán: „O te, bátorságra,
Ki engemet inditsz ilyen nagy dolgokra!
Nagyobb vagy embernél, noha embermódra
Láttalak tégedet szólva, tanácsolva.

(I. 47.)

Ezt az egy versszaknyi választ érezte kevésnek a költő, s az 1645–46 telén leírt sorokat 1651-ben megtoldotta még ezzel a szakasszal:

Készen vagyok Szulimán, elmegyen oda,
Az hová meghagytad, kaurt rak halomban;
Megfestem lovamat keresztény vér-tóban,³³
Várasokat, várakat röjtök hamuban.”

Négyes jegyzi meg, hogy „A 48. versszak eredetileg nem volt benne a kéziratban s a mai 49. versszak viselte a 48-as számot; a költő később közbeszúrta.”³⁴ Aláhúzendő, amit zárójelben hozzátesz: „*Igen jó pótlás.*” – De még mennyire az!

A felgyújtott, majd hamuba rejtett magyar városok s várak, a hamupernyével beborított Magyarország: hatalmas Zrínyi-metaphora! Az óriási török vulkán isten haragjából hamu alá rejt a kis magyar Pompeit . . . De ne magyarazzunk bele a versbe többet, mint amit – Balassival szólva – „az dolog ömagában fog”. Szóaljon meg ismét Zrínyi, aki ugyanakkor, 1651-ben, az idézett kiegészítő versszakkal egyidőben írta a *Peroratiót*:

³³Ez a sor nemcsak azt jelenti, hogy a keresztények véreinek tavában festem pirosra lovamat. Egykor valószínűleg is szokásban volt a lovak, főként harci ménék, különféle színekkel való befestése. A szultán tehát pirosra festi a lovát, de nem festékekkel, hanem kiontott keresztény vérel.

³⁴NÉGYESY id. Zrínyi-kiadása, 398.

De hiremet nemcsak keresem pennámmal,
Hanem rettenetes bajvivó szablyámmal:
Míg élek, harcolok az ottoman hóddal,
Vígán burittatom hazám hamujával.

A szép alliterációval is hangsúlyosabbá tett *hazám hamuja* kifejezés szorosan összefügg a „Várasokat, várakat *röjtök hamubar*” sorral: a katona-költő haláláig vállalja a harcot, vígán borittatik az ottomán hadaktól felgyújtott, porig perzselt haza hamujával. A *burittatom* pedig messzebbre is visszautal: a lírai versek szép példázatában megidézett mitológiai Enceladusig, aki lázadni mert az istenek ellen, s akit a Mongibello hatalmas hegyével borítottak be büntetésül.

A szicíliai vulkán tüzében a gigász Enceladus örök dühe lángol; a hamuba rejtett Magyarország isteni büntetésből felégetett földje is ily vádlón rejti magába érte vígán halni kész költőfiát.

(Róma, 1980. február 7.)

Sándor Iván Kovács

LE IMMAGINI DEL VULCANO IN ZRÍNYI E L'ODE ALL'ETNA DI SCIPIONE HERRICO

Nella biblioteca di Miklós Zrínyi (1620–1664), grande poeta del barocco ungherese, si trovava anche il volume intitolato *La Babilonia distrutta* del poeta messinese Scipione Herrico (1592–1670). Il volume conteneva, oltre all'epopea di Herrico, anche varie sue poesie liriche. Questo saggio esamina i motivi e le immagini presenti sia nell'epopea l'*Assedio di Sziget* e nelle poesie liriche di Zrínyi, sia nell'*Ode al monte di Etna* di Scipione Herrico, e cerca di illustrare il modo in cui il poeta siciliano poteva ispirare il suo lettore ungherese. Zrínyi, in modo originalissimo, sostituisce all'Etna il monte piú alto dell'Ungheria di allora, il Tatra, e anche il modo in cui il motivo mitologico di Encelado si arricchisce nel poeta ungherese di un forte timbro personale, profondamente vissuto. Il saggio è risultato delle ricerche fatte nella Biblioteca Apostolica Vaticana dall'autore e da Erzsébet Király, ed è completato da due altri saggi, di cui uno esamina la guida di Roma di Miklós Zrínyi (*Le cose maravigliose dell'alma città di Roma*, 1636), l'altro invece si riferisce alla scena della croce che s'inchina e parla (*Assedio di Sziget*, canto II).